

Добросовісність заволодіння майном як умова набувальної давності

Стаття присвячена висвітленню добросовісності як принципу цивільного права і добросовісності заволодіння майном як умови набувальної давності. Проаналізовано підходи різних вчених щодо змісту та значення добросовісності як морального принципу, якості, яка притаманна поведінці суб'єктів цивільного права і як умови набувальної давності.

Ключові слова: добросовісність, цивільне право, принцип цивільного права, цивільні правовідносини, набувальна давність, добросовісність, заволодіння, майно, строк, рецепція, власник, набувач.

Постановка наукової проблеми та її значення. Добросовісність є приватноправовою оціночною категорією особливого виду, а не лише принципом цивільного права. Імператив добросовісності вказує на її зв'язок з природним правом, оскільки вимоги добросовісності, розумності та справедливості є необхідними елементами нормального розвитку суспільства незалежно від їх закріплення у законодавстві. Проте необхідність прямого звернення до моральних норм виникає тоді, коли у законодавстві складно або взагалі неможливо врегулювати відносини сторін правовими нормами, передбачити різноманітні життєві ситуації. На сьогодні у цивілістиці існують різні погляди щодо потреби визначення добросовісності, яка є оцінним поняттям та ґрунтується на нормах моралі та етики. Як зазначає В. В. Вітрянський, ні в кодексі, ні в якомуś іншому законі визначити будь-які підходи, параметри, поняття добросовісності, справедливості та розумності, в принципі, неможливо [1, с. 141]. Саме тому в юридичній науці і правозастосовній практиці актуальним залишається питання щодо можливості формулювання єдиного, універсального для всіх приватних (цивільних) відносин поняття добросовісності. Адже застосування судами таких оцінних категорій, як добросовісність, справедливість, розумність потребує визначення загальних підходів до їх використання з метою недопущення необґрунтованого звернення до зазначених понять там, де цивільні правовідносини прямо врегульовані іншими спеціальними нормами права, уникнення безпідставної підміни таких норм названими категоріями. Нагальна потреба застосування добросовісності матиме місце тоді, коли суддя не зможе зйти відповідь на певне питання ні в законі, ні у договорі. Проте добросовісна реалізація своїх прав та інтересів допоможе суб'єкту цивільного права уникнути відповідальності, якщо буде доведена добросовісність його поведінки у цивільних правовідносинах, відповідність його дій (чи бездіяльності) нормам цивільного права.

З'ясування правової природи добросовісності як умови набувальної давності дозволить визначити її місце в системі цивільно-правових принципів та категорій, які забезпечують володіння майном, набуття його у власність. Усе це, в свою чергу, дозволить сформулювати доктринальне визначення добросовісності, яке відсутнє у науці цивільного права.

Стан досліджень цієї проблеми. На сьогодні в Україні майже відсутні комплексні монографічні дослідження із загальнотеоретичних і практичних проблем добросовісності як принципу цивільного права і як умови набувальної давності. Проте, значний вплив на формування наукової доктрини, розуміння сутності та змісту категорії добросовісності мають праці відомих українських та зарубіжних вчених, зокрема Т. В. Боднар, М. І. Брагінського, С. М. Братуся, В. В. Вітрянського, А. С. Довгєрта, Т. Ю. Дроздової, Р. А. Майданика, Д. Г. Павленко, О. А. Підпригори, З. В. Ромовської, Є. О. Суханова, Ю. А. Тобота, Є. О. Харитоновна, В. І. Цікало та інших.

Мета й завдання статті. Незважаючи на значний внесок у дослідження зазначеної категорії, залишаються ряд недостатньо обґрунтованих, спірних положень щодо тлумачення добросовісності у конкретних цивільних правовідносинах. Такий стан дослідження негативно впливає на розвиток науки цивільного права та застосування норм цивільного законодавства як суб'єктами цивільних правовідносин, так і судами. Залишаються дискусійними питання щодо змісту та значення принципу добросовісності як умови набувальної давності, що і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ще з часів Стародавнього Риму моральні регулятори, зокрема добросовісність (добра совість) сприймаються як такі що мають безпосередню юридичну силу. Так ще римський юрист Павло зазначав: «Добра совість надає володільцю стільки ж, скільки істина, оскільки закон тому не перешкоджає». Після падіння Римської імперії концепція добросовісності в якості принципу виконання договорів виникає знову в практиці купців Європи впродовж XI та XII століть [2, с. 351]. Уже в цей час добросовісність поступово перетворюється в загальний принцип цивільного права країн континентальної сім'ї. При цьому право нових народів в процесі рецепції римського права сприймає добросовісність в її початковому функціональному вигляді, а саме, як інструмент захисту прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин.

У сучасній науковій доктрині добросовісність, переважно розуміється як чесна поведінка, чесне ведення справ, ділова порядність, відповідність поведінки прийнятим у суспільстві етичним стандартам, фактична чесність особи. Особа вважається добросовісною, якщо вона діє без умислу заподіяти шкоди іншій особі, а також не має легковажного ставлення щодо можливості заподіяння такої шкоди. У Цивільному кодексі Української РСР 1963 року використовувались лише терміни «добросовісний набувач» та «добросовісний власник». Презумпція добросовісності та вимога добросовісності при здійсненні певних прав вперше були введені Основами Цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 31 травня 1991 року [3].

У словнику С. Ожегова добросовісність визначається як чесне виконання своїх зобов'язань та обов'язків [4, с. 172]. Великий тлумачний словник визначає добросовісність як «нематеріальну та абстрактну властивість, яка не має формально-юридичного значення чи законодавчого визначення та охоплює, серед іншого, чесне переконання, відсутність злого умислу та наміру ошукати чи здобути безпідставні переваги» [5, с. 693]. Добросовісність переважно тлумачать через відсутність недобросовісності або ідентифікують її з вимогами розумності, здорового глузду та справедливості. Є. О. Харитонов та О. М. Калітенко визначають добросовісність як прагнення сумлінно захистити цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків [6, с. 63].

Набувальна давність була відома ще римському праву, в якому була закріплена норма, згідно з якою відсутність доброї совісті не вважалася підставою для набуття права власності на майно за критерієм давнини [7]. Під давнісним володінням розумілося набуття права власності шляхом володіння протягом часу, визначеного законом. Основна ідея давнісного володіння – перетворення володіння в право власності. Пізніше римськими правниками були напрацьовані титул, обставини, які виправдовують набуття володіння, а також добросовісність як одну із його умов [8].

Відповідно до ст. 3 ЦКУ добросовісність є одним з основоположних принципів цивільного законодавства, поряд із справедливістю і розумністю [9]. Законодавець не вказав, що саме необхідно розуміти під терміном «добросовісність володіння за набувальною давністю». У Цивільному кодексі України немає визначення «добросовісного заволодіння», проте зазначено, кого необхідно вважати «добросовісним набувачем». Відповідно до ст. 388 Цивільного кодексу України добросовісним є набувач, який не знав і не міг знати, що він придбав майно в особи, яка не мала права його відчужувати. Ст. 390 ЦКУ визначає «недобросовісного набувача», яким є той, хто знав або міг знати, що він володіє майном незаконно. Це дає змогу зробити висновок, що заволодіння чужим майном буде добросовісним, якщо : воно відбулося на підставі договору з невластником майна // наприклад, придбане в особи, яка не мала права його відчужувати; і набувач не знав і не міг знати, що він придбав майно в особи, яка не мала права його відчужувати.

У зарубіжних джерелах науковці зазначали, що термін «добросовісне заволодіння» поєднує в собі дві існуючі умови набувальної давності: добросовісність набувача (*bona fides*) і наявність законної підстави виникнення володіння (*justus titulus*) [10]. А тому виникнення права власності на підставі набувальної давності можливе лише в окремих випадках. Зокрема тоді, коли річ вибула з володіння власника або особи, якій майно було ним передано, не з їхньої волі (ч.1 ст. 388 ЦК України) і особа, яка не мала права відчужувати цю річ її продасть, подарує та ін.. особі, яка не знала і не могла знати про такі обставини. У цьому випадку ця остання особа зможе набутися право власності за набувальною давністю, якщо власник пропустить позовну давність за вимогою про витребування майна від добросовісного набувача. Згідно ст. 388 Цивільного кодексу України не може бути витребувано майно у добросовісного набувача і він набуває право власності на це майно на відповідно до ст. 330 ЦК України «Набуття добросовісним набувачем права власності на майно, відчужене особою, яка не мала на це права» [9]. Проте таке визначення змісту «добросовісного заволодіння» у зазначеній нормі не сприяє розвитку набувальної давності як підстави виникнення цивільних правовідносин..

У свою чергу добросовісність заволодіння в юридичній літературі має переважно широке розуміння. Так, В. Рясенцев зазначає, що «добросовісність володільця полягає в його упевненості, що володіння є правомірним, річ надійшла в його господарство, житло законно» [11, с.21]. На думку Ч. Санфіліппо добросовісність набувача означає «упевненість в тому, що він не порушує будь-яких прав» [10, с.176]. Прихильником більш широкого тлумачення добросовісності набувача є також К. Скловський, який розуміння добросовісності розглядає «як впевненості набувача в тому, що річ отримана ним без неправди» [12, с.261]. В. Цікало зазначає, що з метою розвитку інституту набувальної давності, під добросовісним треба розуміти заволодіння чужим майном з будь-яких підстав не заборонених законом, а не лише на підставі договору [13]. Таке формулювання означатиме, що виявлення безхазяйної нерухомої речі, знахідка, затримання бездоглядної домашньої тварини чи виявлення скарбу, завжди будуть вважатися добросовісним заволодінням.

Заволодіння чужим майном ґрунтується на презумпції добросовісності. Так, відповідно до ч.1 ст. 344 Цивільного кодексу добросовісність набувача вимагається лише на момент виникнення володіння і сам факт добросовісності в процесі володіння не повинен встановлюватися. Разом з тим, у ст. 119 Земельного кодексу України наявність добросовісності має бути протягом перебігу усього строку набувальної давності.

Розширити сферу застосування набувальної давності можна застосувавши її положення і щодо «недобросовісних володільців» шляхом збільшення строків набувальної давності у порівнянні з особами, які заволоділи майном добросовісно. Адже лише сама відсутність правовстановлюючого документа не доводить недобросовісності власника. Судова практика має враховувати добросовісність лише на момент передачі фактичному власникові майна (речі), тобто на початковий момент, який включатиметься в повний строк давності володіння, передбачений законом [13]. Проте незаконний власник протягом усього володіння майном має бути впевнений, що на це майно не претендують інші особи, і він отримав це майно на достатніх для цього підставах. Для визнання власника добросовісним достатньо щоб він не набув майно злочинним шляхом або способом, який суперечить засадам моральності та законності.

Поняття «добросовісність» можна віднайти у ст. 330 ЦК, ст. 390 ЦК та ін. Виходячи з аналізу зазначених норм, людина є добросовісною у разі, коли вона діє без наміру заподіяти шкоду іншій особі, а також не допускає легковажності або самовпевненості, або необережності по відношенню до можливості заподіяти збитки. Критерій добросовісності власника за давністю володіння міститься у ст. 388 ЦК, згідно з якою добросовісним набувачем є особа, яка не знала і не могла знати, що набуває майно у особи, що не має права його відчужувати. При цьому добросовісності бути не може, оскільки помилка в розумінні закону не веде до добросовісності. Тобто, добросовісність може бути лише результатом фактичної помилки. У судовій практиці мають місце випадки відчуження майна, яке знаходиться під судовим арештом і про такий факт не було відомо набувачу, що і буде необхідно йому довести як вимогу (умову) добросовісності набуття майна. Адже відповідно до п. 6. ст. 3 ЦК для інституту набувальної давності (як і для інших інститутів цивільного права) найважливішою є презумпція добросовісності. Негативним фактом для набувача буде доказування того, що він не знав і не міг знати про перешкоди у придбанні майна, оскільки йому це не вигідно доводити, разом з тим, ці факти він зобов'язаний довести у разі пред'явлення такого позову, і суд ці докази повинен оцінити відповідно до ст. 212 ЦПК України [14, с. 65].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Добросовісність як один із визначальних елементів механізму правового регулювання забезпечує належне регулювання цивільних відносин, збалансовує інтереси учасників цивільного обороту, а інколи заповнює прогалини правового регулювання. Широке розуміння добросовісності заволодіння майном як однієї із умов застосування набувальної давності забезпечить її поширення у цивільних відносинах. Застосування набувальної давності і щодо «недобросовісних» набувачів шляхом збільшення визначених для цього законом строків у порівнянні з «добросовісними», дозволить забезпечити динаміку зазначених відносин, що у свою чергу позитивно вплине на економічний розвиток держави.

Джерела та література

1. Брагинский М. И. Договорное право. Книга 1. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут. – 2002. – 848 с.

2. Підпригора О. А. Римське право: підручник / О. А. Підпригора. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 511 с.
3. Основы гражданского законодательства Союза ССР и республик: Закон СССР от 31 мая 1991 года № 2211-І // Ведомости Верховного Совета СРСР. – 1991. – № 26. – Ст. 733.
4. Ожегов С. Словарь русского языка / С. Ожегов. – М.: Рус. яз., 1984. – 797 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Перун, 2002. – 1440 с.
6. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. Є. О. Харитонova, О. М. Калітенко. – Одеса: Юридична література, 2004. – 1112 с.
7. Підпригора О. А. Римське право : підручник / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 512 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uch.pp.ua/zbook/pravo/gympr/gympravo-123.html>.
8. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів: Вид. 3-є, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 607 с. .
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://meget.kiev.ua/kodeks/grazdanskiy-kodeks/>.
10. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование / Руководитель автор. коллектива доктор юрид. наук В.В.Залесский.– М.: Изд-во НОРМА,2000.–648с.
11. Рясенцев В. Приобретательная давность (давность владения) // Советская юстиция. – 1991. – № 10. – С. 20-22
12. Скловский К.И. Применение гражданского законодательства о собственности и владении. Практические вопросы. – М.: Статут, 2004. – 567 с.
13. Цікало В. Розвиток інституту давності у цивільних правовідносинах // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – Випуск 35. – С.281-286
14. Харитонов Є. Проблемні питання набуття та припинення права власності за цивільним законодавством України / Є. Харитонов, О. Харитонova // Право України. – 2011. – № 5. – С. 60-68.

Чубоха Н. Добросовестность завладения имуществом как условие приобретательной давности. Стаття посвящена освещению сущности и содержания добросовестности как принципа гражданского права и добросовестности как условия приобретательной давности. Проанализированы подходы разных ученых относительно роли, содержания и значения добросовестности как морального принципа, качества поведения субъекта гражданского права и как условия приобретательной давности. Автор акцентирует внимание на потребности формулировки единственного универсального для всех частных отношений понятия добросовестности и его применения во всех сферах гражданского права. Определено, что добросовестность завладения имуществом объединяет в себе два условия приобретательной давности : добросовестность приобретателя (*bona fides*) и наличие законного основания возникновения владения (*justus titulus*), которые особенно важны на момент возникновения завладения имуществом (передачи вещей).

Ключевые слова: добросовестность, гражданское право, принцип гражданского права, гражданские правоотношения, приобретательная давность, завладение, имущество, срок, рецепция, собственник, приобретатель.

Chubokha N. Integrity of the Possession by Property as a Condition of Acquisitive Prescription. The article is devoted to the interpretation of the essence and content of good faith as a principle of civil law and integrity as the principal acquisitive prescription condition. The study offers insights into the approaches of different scholars to the role, content and meaning of «good faith», who consider this notion as a moral principle, or the quality of the behavior of the subject of civil rights and as a condition of the acquisitive prescription. The author emphasizes the need for the wording of the concept of good faith as a single universal term for all private relations to ensure its applicability in all spheres of civil law. It has been determined that the integrity of taking possession of property implies the two conditions of the acquisitive prescription: good faith of a possessor (*bona fides*) and legal entitlement to the property (*justus titulus*), which are particularly important at the moment of taking possession of the property (transfer of items).

Key words: good faith/integrity, civil law, the principle of civil law, civil matters, acquisitive prescription, acquisition, property, term, reception, the owner, purchaser/transferee.